Jan-Ola Östman

Helsingfors universitet, jan-ola.ostman@helsinki.fi
janolaostman.net, ORCID 0000-0002-2658-9314

Vykort som dynamiska dagböcker

1 INLEDNING

Forskning om litteracitet och om folkligt skrivande vid slutet av 1800-talet och början av 1900-talet har i hög grad fokuserat dagböcker och brev. (Se t.ex. Nordlund 2003; Edlund 2007; Edlund, Edlund & Lundström 2022; Kuismin 2022.) Men oberoende av om det man skriver i sin dagbok är ämnat för ett framtida själv eller för efterlevande, blir det som skrivs det man själv vill komma ihåg, det man vill att andra (efterlevande) läsare ska komma ihåg och hur man vill att dessa andra ska förstå det man redogör för i sin dagbok. Det samma gäller i flera avseenden brevskrivning. Olika läsare kan naturligtvis tolka en text på olika sätt, men texten med oftast explicita diskussioner av förhållanden och relationer är ”där” – som ett förseglat, arkeologiskt fynd för en mycket liten framtida läsekrets.

En mer dynamisk typ av text är vykort: via vykort lär vi oss att bättre förstå inte bara det vardagliga livet som sådant, utan även hur vi kan ta ställning till det som sker runt omkring oss och därigenom hur vi t.o.m. emancipatoriskt kan förändra vår och andras relation till händelser i världen.[1] I det här bidraget vill jag argumentera för att vykorts-

[1] Jfr Östman (2000, 2004, 2022), Laakso & Östman (1999, 2001, 2003), som bl.a. diskuterar hur vykort historiskt använts som medel i (försök till) frigörelser i politiska sammandrabbningar och i ras- och genuskonfrontationer.

diskurs som resultat av dynamiska interaktioner kan ge en mer allsidig bild av den vanliga människans del av och relation till pågående och historiska händelser i samhället än vad folkligt skrivande i dagböcker och brev kan ge.

Jag närmar mig litteracitet och vykortsdiskurs som ett skrivande från periferin och från en rad dynamiska perspektiv. Studien fokuserar specifikt det som kommunikativt sker ”mellan raderna” av det som sägs, det vill säga det implicita. Den teori och metod jag använder är diskurspragmatik. Diskurspragmatisk analys fokuserar specifikt det som uttrycks implicit i språket – ur olika synvinklar. Det implicita kan återspegla en emotionell, evaluerande, personlig attityd, och samtidigt också ett interpersonligt förhållningssätt för att upprätthålla (eller förstöra) ett förhållande till en annan person. Den implicita mellan raderna-informationen kan också kommunicera ens relation till det (socio-)kulturella, till exempel ens syn på det som händer i ens närområde och ens syn på andra personer och deras verksamhet.

Jag illustrerar diskussionen med exempel på vykortsdiskurs från början av 1900-talet och teoretiskt argumenterar jag för att den typ av vykortsdiskurs jag här behandlar ska ses som en form av *dynamiskt dagboksskrivande*. Enligt *Nationalencyklopedin* (ne.se; sv. *dagbok*) är en dagbok ”vanligtvis anteckningar förda dag för dag om händelser som skribenten blivit indragen i eller vittne till, om det dagliga livets göromål eller kanske om antecknarens inre utveckling”. En dagbok ses ofta också som något ”hemligt”, som något som främst är avsett för ens egna tankar och ens eget framtida läsande, men som de(n) allra närmsta och käraste i vissa situationer kan delges. Det är detta sistnämnda särdrag hos vykortet som dess funktion som dynamisk dagboksdiskurs tar fasta på.

2 GENERELLT OM VYKORT

Den viktigaste egenskapen hos vykort ur ett dynamiskt perspektiv är det implicita meddelandet ett vykort förmedlar.[2] Det som kommuniceras på vykort är semioffentligt eftersom ett vykort inte är ett vykort, ett postkort, förrän det har sänts per post. I tillägg till den (tillfälliga) text som skrivs på ett vykort, kommunicerar olika val det som avsändaren vill förmedla: valet av bild, vy, hur man väljer att skriva (vertikalt, horisontalt, snett), valet av frimärke och sättet att klistra det på kortet (upp-och-ner, på sidan), valet av kortets form och storlek. Genom dessa val förankras det man vill förmedla på ett implicit sätt – i tillägg till det propositionella meddelandet, lyckönskningar eller hälsningar som skrivs på kortet.

Samtidigt – och i och med dessa val – uttrycks, förmedlas och förstärks en gemenskap mellan avsändare och mottagare. Vykortsdiskurser blir på detta sätt berättelser av och om den vanliga människan på ett dynamiskt sätt och vittnar om var avsändaren och (den tilltänkta) mottagaren befinner sig i sin kultur och tradition, i samhället och i den egna gruppen. Avsändaren och mottagaren måste också ta eventuella (och ibland tilltänkta) ”tjuvläsare” i beaktande. Därtill är denna form av kommunikation, låt oss kalla den *vykortande*, ett sätt att uttrycka affekt, känslor och fördomar.

En ytterligare dimension av vykortandet är dess polyfona karaktär. Hänvisningar till bildsidan bygger intertextuella broar, liksom också handstilen, typen av blyerts eller bläck som använts och ens eventuella fingeravtryck i jordgubbssylt. Det är speciellt kontrasten mellan det skrivna meddelandet och det som bildsidan förmedlar som ger en extra dimension till vykortsdiskursen. I oroliga tider (t.ex. i krigstid; jfr Hankimo 2024) är det viktigt att kunna kommunicera sin ståndpunkt utan att själv bli föremål för trakasserier.

På bildsidan av vykortet i bild 1a ser vi porträtt av de skyddskårister som stupade på Hagnäs torg i Helsingfors år 1906, i de första samman-

[2] En översikt av de viktigaste egenskaperna hos vykort och i vykortsdiskurs ges i Östman (2022:375–377). Jag använder begreppen ”vykort” och ”postkort” parallellt.

drabbningarna mellan borgare och socialister i Finland med dödlig utgång. Finland var vid den tiden ryskt storfurstendöme, men oroligheter vad gällde Finlands framtid hade ökat efter Nikolaj II:s trontillträde 1894 och efter tillsättandet av Bobrikov som generalguvernör över Finland 1898 med uppgift att ta sig an separatistiska aktiviteter i storfurstendömet. Det här betydde förstås också att den vanliga människan måste vara på sin vakt med hur och om hon öppet kunde uttrycka sina politiska åsikter och ställningstaganden.[3]

Det mest intressanta med vykortet på bild 1a, som sändes från Helsingfors till Kristinestad i Österbotten, är kontrasten mellan bildmotivet och det handskrivna meddelandet på adressatsidan (se bild 1b).

Bild 1a. Bildsidan av vykort med den förtryckta texten *De å Hagnäs torg stupade skyddskåristerna*. Le Moine & Malmeström, Konstförlag, Göteborg. (I privat ägo; J.-O.Ö.)

[3] Östman (2022) innehåller detaljerade analyser av två andra vykort som sändes vid den här tiden.

Bild 1b. Adressat- och textsidan till bildsidan i bild 1a. Eftersom adressatens namn och den adress som anges i meddelandet inte spelar någon roll för denna studie väljer jag att dölja dessa uppgifter; detta är också i enlighet med en strikt tolkning av allmänna dataskyddsförordningen (GDPR). (I privat ägo; J.-O.Ö.)

Texten på vykortet lyder i sin enkelhet: *Hjärtliga gratulationer till namnsdagen från oss alla! Vår adress är* […]. *Vi må utmärkt bra.* Men i stället för att sända en bild av till exempel en blombukett, får adressaten porträtt av dem som stupade på Hagnäs torg. Det är inte svårt att sluta sig till att både avsändaren och mottagaren tog ställning för de ”borgerliga”, men att öppet säga detta kunde resultera i repressalier i en osäker tid. Man kan förstås alltid skylla ifrån sig med att ”det råkade bara vara ett oskrivet postkort som låg i min skrivbordslåda, jag tittade inte så noga”, ifall man blev anklagad eller ifrågasatt. Detta är vardaglig kommunikation, men med emancipatoriska undertoner i strävan efter fri (nationell) självbestämmanderätt och jämlikhet med andra.

Vykortet på bilderna 1a och 1b är ett exempel på hur man med vykortets (och postens) hjälp implicit kan kommunicera med andra på flera olika nivåer samtidigt. Naturligtvis kan man skriva ner sina (explicita) åsikter i en dagbok – men med risk för att någon utomstående läser dagboken eller att ett brev under oroliga tider öppnades och censurerades. Ett vykort är per definition öppet och kan läsas av ”alla” och det är häri dess dynamik ligger – en dynamik som skiljer det från dagboken och brevet.

Samtidigt blir vykort på det här sättet en dynamisk dagbok med vars hjälp man påminner sig själv och andra om omständigheter som förelåg när kortet skrevs och sändes – både öppna, konkreta omständigheter och de som låg ”under ytan”, de som upplevdes och var viktiga för avsändaren och mottagaren.

3 PLATS OCH STÄLLE

En allt viktigare distinktion inom dialektologi och sociolingvistisk forskning är den mellan plats och ställe. (Se Cresswell 2004; Östman 2017, 2024; Syrjälä 2018.) Platsen (eng. *space*) är geografiskt definierbar – i sista hand med koordinater enligt longitud och latitud, ofta kartfäst med ett namn, som en by, socken, kommun med juridiskt definierbara gränser. Vanliga människors dagböcker och andra skriverier definieras typiskt som hemmahörande i den by eller socken där skribenten bor eller där hen vuxit upp – och den vardagliga dagboks- och vykortsskriften tar intryck av platsens språkdrag.

Samtidigt har varje skribent sin egen uppfattning och föreställning om denna plats. Platsen görs kognitivt till ett ställe (eng. *place*). En och samma plats kan göras till olika ställen av olika författare och skribenter och kan upplevas på samma eller olika sätt av olika personer. Distinktionen går tillbaka på Benedict Andersons (1983) diskussion om föreställda gemenskaper (eng. *imagined communities*) och mera precist på geografen Tim Cresswells (2004) distinktion mellan plats och ställe. Ett *smultronställe* behöver inte bestå av smultronplantor, utan hänvisar till något positivt och kärt.

Det här är en viktig diskussion i studiet av dagböcker. Man bör inte bara se på de platser som diskuteras och som man förhåller sig till i ens dagboksanteckningar, utan även på hur platserna som omtalas i dagböckerna görs till ställen, kanske till och med så att skribentens uppfattning om platsen skiljer sig från en dag till en annan – och på hur detta tar sig uttryck i hens dagboksanteckning.

Bildsidan på vykortet i bild 2a har platsen färdigt tryckt – *G*[am]*la Wasa ruiner* – men man kan fråga sig varför någon sänder ett fotografi över ruiner till sina nära och kära på andra sidan jordklotet.

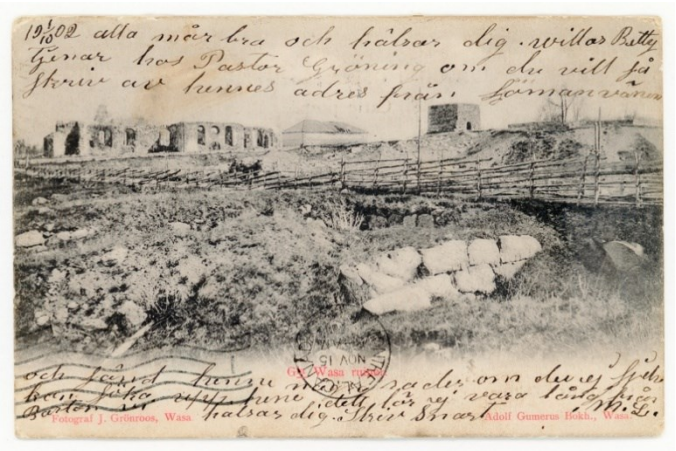

Bild 2a. Bildsidan av vykort med den förtryckta texten *Gla Wasa ruiner*. Fotograf J. Grönroos; Adolf Gumerus Bokh., Wasa. (SLS arkiv, ÖTA 199:1:1)

Texten på vykortet lyder som följer: *19/10 02 alla mår bra och hälsar dig. willas Betty tjenar hos Pastor Gröning om du vill så skriv av hennes adres från Sjöman vänen och sänd henne några rader om du ej sjelv kan söka upp hene dett lär ej vara långt från Boston vi hälsar dig. Skriv snart M.L.* Enligt poststämpeln har vykortet anlänt till Montreal i Kanada den 15 november 1902.

Vi kan naturligtvis endast spekulera om orsaken till att M.L. sänt ett fotografi av ruinerna i Gamla Vasa till Kanada. En möjlighet – baserad på andra vykort i samma stil från samma tidpunkt (se diskussionen i Östman 2022) – är att ruinerna får symbolisera vad som skett med det *ställe* där livet var ett helt annat före Finland blev storfurstendöme under Ryssland. I och för sig hade branden i Vasa och ruinerna i Gamla Vasa inget att göra med Ryssland, och man kunde i princip tänka sig att adressaten och/eller avsändaren är från Gamla Vasa och bilden representerar hemlandstoner – eller valet av motiv för vykortet kunde i princip handla om tillfälligheter. Men utbudet av vykort vid den här tiden var synnerligen stort (se t.ex. Edlund 2021) och när vi tar oss en närmare titt på adressatsidan av vykortet, ser vi (jfr bild 2b) att frimärkena inte klistrats upprätta eller på måfå, utan med synbarlig avsikt lutande och

det ena frimärket upp och ned – ett indicium på att avsändaren inte är till freds med det politiska läget som råder i landet (och i Vasa).

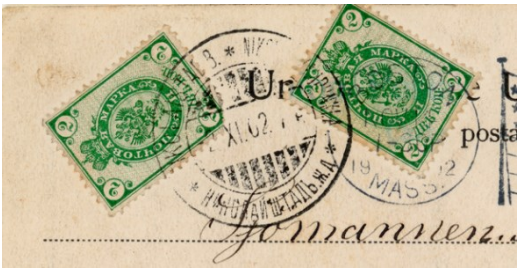

Bild 2b. Detalj av adressatsidan till bild 2a: frimärkenas placering. Endast mottagaren samt hens adress fick förekomma på adressatsidan vid den här tiden. (SLS arkiv, ÖTA 199:1:2)

Det är speciellt utmanande att ”läsa mellan raderna” på texter som sändes för över hundra år sedan mellan okända personer när vi inte i dag känner till något om deras förhållanden. Eftersom texterna kunde läsas av i princip vem som helst, var det bildsidan av vykortet och vilka frimärken som användes och hur dessa klistrades som kunde förmedla implicita meddelanden.

Till följd av det postmanifest som ryska kejsaren utfärdade 1890 förbjöds finska frimärken i post till utlandet år 1900 och i inrikes post 1901. Det här ledde till protester bland den finska allmänheten på flera sätt: allmänheten uppmanades sända brev och vykort utan frimärken, finska frimärken klistrades på i tillägg till de ryska. Samma dag som finska frimärken förbjöds år 1900 publicerades ett sorgefrimärke som Axel Gallén (Akseli Gallen-Kallela) hade designat: en bild av Finlands vapen på svart botten, utan valör. (Se t.ex. Seppovaara & Laakso 2018: 164–165.) Men eftersom man naturligtvis ville försäkra sig om att ens brev och vykort kom fram, blev sättet att klistra frimärken en möjlighet att uttrycka sin åsikt på. Varje grupp, familj och släkt hade säkert sina egna överenskomna, implicita sätt att markera sin politiska ståndpunkt. Det är därför också svårt att med säkerhet säga vad de snedklistrade frimärkena på bild 2b betydde.

Eftersom utbudet av vykort var oerhört omfattande, producerades vykort med allehanda bildmotiv. Bildsidan av vykortet på bild 3 är från början av 1900-talet och ger explicita, ”preskriptiva” direktiv om hur man kan sända implicita meddelanden till mottagaren (jfr dagens implicita meddelanden som framförs med rosor i olika färger). Det är dock oklart i vilken mån dessa direktiv användes som sådana; om de hade efterföljts slaviskt, hade de förstås inte kunnat användas för att implicit meddela ens politiska ståndpunkt. Betydelserna av hur man klistrade ett frimärke förändrades naturligtvis också så att ett snedvänt frimärke år 1910 kunde betyda ’bestäm tid och plats’, ’hur kan vi ses’, eller ’jag tänker på dig’, medan samma frimärke år 1900 kunde ha haft betydelsen ’de iakttar dig’ eller ’var på din vakt’. Trots dessa oklarheter vågar jag på basis av diskussionen ovan sluta mig till att texten på vykortet på bild 2a inte ”bara” var en oskyldig hälsning.

Bild 3. Ett nyutgivet faksimil – därav den otydliga bilden – av ett vykort från början av 1900-talet. *Postimerkki tulkki* ’frimärkstolken’. (I privat ägo; J.-O.Ö. genom Ville Laakso)

Vykortsdiskursen under den orostid som uppstod efter februarimanifestet 1899 fungerar således som en dynamisk dagbok inte bara för den tid när vykorten sändes, utan även för dem som möter denna vykortsdiskurs i dag. Ett vykort som inte sänts är en konkret ”plats”, medan ett

vykort som gått igenom postväsendet och distribuerats och mottagits och kanske öppet ligger framme på middagsbordet för alla att tas en titt på, blir till ett ”ställe” med nya egenskaper och tolkningar. Hur ett konkret vykort och dess bildsida (och den på förhand tryckta texten) behandlas gör att vykortet blir och görs till ett föreställt ställe.

Att ta steget från plats till ställe innebär att man inte bara frågar var, när och hur, utan specifikt också *varför*: Varför sändes detta vykort, varför sändes det just vid den tidpunkten, varför sändes det till just den mottagaren? Och varför har mottagaren bevarat vykortet? Det är varförfrågan som ger de dynamiska svaren och som låter avsändare, adressat och senare läsare förstå (eller tolka) det implicita i en vykortsdiskurs, i en dynamisk dagboksdiskurs.

4 DIALEKTSKRIFT SOM *STÄLLE*

En viktig del av litteracitet är hur man uttrycker sig i skrift om ens läs- och skrivfärdigheter inte är de allra bästa och speciellt om ens modersmål är en lokal dialekt. Även när man vill uppnå en viss effekt med att använda ett dialektalt uttryck eller nedteckna sångtexter på de CD-konvolut som numera alltid åtföljer inspelningar på dialekt är nedtecknandet i skrift en utmaning.

Texterna på de vykort som avbildats ovan är inte speciellt ”dialektala”, även om det förekommer en rad dialektala drag i texten på bild 2a. Det finns en rätt allmänt vedertagen syn att de som för över hundra år sedan inte följde standardspråkets ortografi och skrev med dialektala särdrag inte *kunde* skriva ”riktig svenska”, utan att de hade standardspråket som modell och som mål. Deras dialektskrift hade således, enligt denna syn, en ”avsedd standard”. Det finns säkert sådana skribenter, men detta gäller inte alla som skriver ”på dialekt” (jfr även diskussionen i Greggas Bäckström 2011). A. J. Nygren (1869–1902) var journalist och författare och skrev både prosa och poesi. Men han skrev sina litterära alster på Kvevlaxdialekt. Det är alltså inte fråga om att han inte *kunde* skriva på standardsvenska – han hade anställning som journalist både på *Wasa Tidning* och på *Vasabladet*. I sina *Byyrallor* försåg Nygren på 1880- och 1890-talen den lokala allmänheten på landsbygden i Österbotten med texter skrivna på ett alternativt sätt – genom ett var-

dagligare sätt att skriva än det som till exempel presenterades i Bibeln. (Se Nygren 1889–1892.) Att skriva på dialekt bäddade här för ett mer dynamiskt sätt att kommunicera i skrift. Och Nygren var inte den enda som skrev på sitt modersmål, på dialekt.

När de som i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet utvandrade till Nordamerika sände vykort hem till Norden fanns alltså redan ett alternativt, dialektalt sätt att skriva. Det dialektala skrivsättet blir per definition mer förknippat med känslor, närhet och ett behov av att beröra. Att skriva ett vykort på dialekt fokuserade utvandrarnas egen och mottagarens identitet i det dynamiska vykortandet. Det är viktigt att åtminstone i teorin hålla Blommaerts (2007) *grassroots literacy* åtskilt från skrivande på ett icke-standardiserat språk eller på dialekt. Perspektiven skiljer sig: det förra närmar sig skriften från ett relativt statiskt standardspråksperspektiv, det senare från det dynamiska perspektiv som en icke-standardvarietet erbjuder. I dagboks-, brev- och vykortsdiskurs finns det sällan någon orsak för dem som skriver på dialekt att vilja bli integrerade i ett standardspråkligt uttryckssätt. För dem som reste till Nordamerika kunde resan tvärtom ha varit ett direkt resultat av att de som representerade standardspråket inte gav dessa människor tillräcklig uppmärksamhet och särskilt inte arbete i hemlandet. I genomgången av ett stort antal brev visar Östman och Mickwitz (2007) att lokalbefolkningen på landsbygden sällan skrev på en avsedd standard, utan främst på en *avsedd dialekt* eller en *avsedd regional standard*, det vill säga en regional standard för hur man skriver på dialekt, som implicit skapades av författare som Nygren, som skrev efter devisen att skriva som man hör.[4]

Enligt Wiik och Östman (1983) finns det tre principer för dialektskrift. För det första, den *fonologiska* (eller mer generellt, den grammatiska) principen. Det sätt man använder för att skriva på ett icke-standardspråkligt sätt måste vara systematiskt: långt och kort vokalljud måste återges konsekvent i enlighet med hur dialekten uttalas, samma ortografiska symbol måste användas för samma ljud. Om inte detta följs,

[4] Jfr Greggas Bäckströms (2011) ”Ja bare skrivar som e låter”.

är det svårt för läsaren (bl.a. mottagaren av ett vykort) att förstå vad som förmedlas.

Den andra principen är den *funktionella* principen. Skrift på dialekt måste anpassas till den funktion texten ska ha för läsaren. Diakritiska (eller egna) tecken är generellt oftast onödiga: det är av lingvistiskt intresse om ett ord har ett tjockt *l*, det vill säga det som uttalas [ɭ], eller inte, men mottagaren av ett personligt vykort eller brev som har samma språkbakgrund ”vet” hur ett ord ska uttalas.[5] Poesi på dialekt har lika stor innovation, estetik och exotism som poesi på standardspråket – och poesi på dialekt har en lång tradition i Österbotten. Det här betyder också att all dialektskrift inte ska eller kan se likadan ut: CD-konvoluten med sångtexter på dialekt i Österbotten visar ett tydligt spår av språklig identifikation via de ortografiska val och stavningsmönster som artister gör.

Den tredje principen är *identitetsprincipen*, som hänger samman med den funktionella principen. Speciellt här kommer den emancipatoriska aspekten in: ”det här är mitt språk”. Att använda dialekt i skrift ger en annan autenticitet än att använda standardspråket. Det här gäller också namn. Det är skribentens eget val om hen i skrift vill hänvisa till sig själv eller till andra i byn som *Mariina* i stället för det som står på passet i formen *Marina*. Det samma gäller ortnamn: *Nev Jårk* är det som alla i byn förstår, även om det heter *New York* ”på riktigt”. Och även om *Pastor Gröning* (på bild 2a) i kraft av sin status i det lokala samhället ska skrivas normenligt, gäller detta inte *willas Betty*.

Det är minst lika viktigt *hur* man hänvisar till personer som det är *att* man hänvisar till dem. Dialektal skrift och de inofficiella person- och ortnamnen hjälper på det sättet till att skapa det *ställe* man vill att mottagaren ska ha i sinnet.

[5] Även i dialekter som t.ex. gör en fonematisk skillnad mellan [l] och [ɭ] är det sällan behov av att göra en sådan skillnad i skrift; även standardspråket har synonymer. Och det är få situationer där det är viktigt att i skrift t.ex. skilja mellan [ka:lt] ’kallt’ och [ka:ɭt] ’kargt’, som man gör i Solvdialekten.

5 MINIBERÄTTELSER PÅ VYKORT

En prototypisk berättelse, ett narrativ, har enligt Labov (1972) en berättelsestruktur med följande delar: en sammanfattande inledning (eng. *abstract*); en presentation av relevanta platser och deltagare i berättelsen (*orientation: setting, participants*); en skildring av det skedda eller det som kommer att ske (*complicating actions*); berättarens utvärdering av det som skett och hens delaktighet och attityder till detta (*evaluation*); ett avslut på berättelsen, dvs. 'Hur gick det sen?' (*resolution*); och till sist berättarens utträde ur berättelsen (*coda*). I de olika delarna av berättelsen betonas vissa delar mer än andra och lyfts fram i förgrunden medan andra lämnas i bakgrunden. En sådan struktur kan även till en del användas för att undersöka och analysera dagboksanteckningar och brev. Men en så detaljerad struktur får knappast plats i sin helhet som meddelande på ett vykort.

Det här betyder dock inte att vi ska bortse från vad en narrativ analys kan bidra med för att förstå vykortsdiskurser. Speciellt för att klura ut vad som sker mellan raderna av det som skrivs på ett vykort är det precis avancerad analys av narrativer och diskurser som krävs. Men narrativ analys måste ske på olika nivåer. På den första, *propositionella* nivån har vi det som explicit sägs i en text. På den andra nivån undersöker vi *textens relation till den allmänna berättelsestrukturen* (se ovan). På en tredje nivå tas ställning till hur det som sägs kan eller ska *relateras till den omkringliggande sociokulturen*, samhällets lagar och förordningar. Och på ytterligare en fjärde nivå undersöker vi narrativets *relation till "genren"* (t.ex. till skribentens tidigare bekantskap med vykortsskrivande, till Bibelns syn på livet, osv.).

Alla dessa nivåer samspelar och tillför förståelse av vykortsdiskurser i det som kallas *miniberättelser* (eng. *small stories*), som vi dagligen har bruk för (se t.ex. Bamberg & Georgakopoulou 2008; De Fina 2013). En miniberättelse kan bestå av endast ett kort yttrande, men det måste analyseras på flera nivåer för att man ska få ett helhetsgrepp om vad som pågår. En miniberättelse kan bestå av endast en mening, som i vykortstexten på bild 1b: *Hjärtliga gratulationer till namnsdagen från oss alla!* Man kan fråga sig varför det är viktigt att sända ett namnsdagskort under oroliga tider, men det viktiga här är kanske resten av med-

delandet: *Vi må utmärkt bra*, speciellt i relation till det som finns på bildsidan. Texten på vykortet är skriven i gratulationsgenren, men bildsidan – och relationen mellan bilden och texten – förmedlar i tillägg något annat. Det är naturligtvis svårt, om inte omöjligt, för en läsare 120 år senare att veta med säkerhet vad som avsågs – men alternativa tolkningar är precis det som diskurspragmatisk analys har till uppgift att lägga fram.

Med hänvisning till texten på vykortet i bild 2a kan vi analysera följande som en miniberättelse: *willas Betty tjenar hos Pastor Gröning om du vill så skriv av hennes adres från Sjöman vänen och sänd henne några rader om du ej sjelv kan söka upp hene dett lär ej vara långt från Boston.* Återigen ser vi hänvisningar till personer (*willas Betty* och *Pastor Gröning*) och till en plats (*Boston*) och till en positiv attityd hos skribenten till ett eventuellt möte mellan två personer. Vi kan också dra slutsatsen att *willas Betty* inte till exempel är syster till mottagaren (som är sjöman; se bild 2b). Det sker alltså en hel del mellan raderna i denna korta miniberättelse under en orolig tid i Finlands historia.

En systematisk språk- och diskursanalys ger med andra ord ytterligare information för att komma åt det som sägs (eller inte sägs) mellan raderna på vykort. Varje text har struktur – både explicit och implicit – så även vykort. Det dynamiska i vykorten kan således bäst förstås i relation till vykortets diskursstruktur, där samspelet mellan bild och text är centralt och där en synbarligen enkel mening kan förstås på flera nivåer, som en miniberättelse.

6 ANSVAR

En ytterligare aspekt på vardagligt skrivande har att göra med *ansvar*. Återigen står dynamiken i centrum. Vad är det egentligen som styr vårt sätt att verka i vardagen och i livet – i tillägg till våra personliga intressen och attityder? Det talas ofta om samhällets ideologi, om den ideologi och identitet som den grupp man vill förknippas med upprätthåller och om ens egen identitet och ideologi. Men det är snarare möjligheten att bryta sig loss från dessa till synes statiskt definierade ideologier som är det karakteristiska för människan. Och det som styr sådana utbrytningar är ansvar: att ha ansvar, att ta, att ge, att vägra ta ansvar.

Språkligt kan samma propositionella tillstånd uttryckas på många olika sätt beroende på hur mycket och vilken typ av ansvar en skribent vill eller kan ta i relation till det som beskrivs. Ett tydligt exempel är rapporteringen kring avrättningar av kriminella i Walls Unit i Huntsville i Texas där tidningsskribenterna genom val mellan flera språkliga möjligheter fördelar ansvaret för det som skett (jfr *En avrättning ägde rum i går kväll ~ Texas avrättade … ~ Personalen i Walls Unit avrättade … ~ NN stod för den konkreta avrättningen*).[6]

Mer generellt kan vi räkna med fyra huvudtyper av ansvarstagande: (1) det sociokulturella, juridiska ansvaret, som kan stipuleras i lagtexter; (2) det interpersonliga ansvaret, som man tar eller undviker att ta gentemot sin nästa; (3) det personliga ansvaret, som har att göra med ens moral och syn på hur man ska bete sig; och, i en något annan dimension, (4) foglighet, hur man samtycker till det som sker (eng. *compliance; complicity*):[7] i relation till deras förestående avrättning i Huntsville, uppger många fångar i stället för att ta ansvar för vad de anklagas för att ha gjort, att det är mer eller mindre irrelevant vad som sker – de fogar sig i det som kommer att ske.

Exemplet med avrättningar är onödigt brutalt, men poängen är att understryka vikten av att studera hur vykortsskribenter uttrycker sitt ansvar(stagande) för det som redogörs för på vykort. Den som sände vykortet på bild 1a kände klart ett moraliskt ansvar att med bildsidan uttrycka sin etiska ståndpunkt – och samtidigt sända denna ståndpunkt till adressaten som en interpersonlig bekräftelse (av deras gemensamma ståndpunkt).[8] I orostider i början av 1900-talets Finland tog skribenten även ett sociokulturellt ansvar för det Finland hen ville se i framtiden.

[6] Jfr Halmari och Östman (2001), och speciellt Östman och Halmari (2025).

[7] Om ansvar och ansvarstagande generellt, se Östman och Solin (2016) samt Ädel och Östman (2023).

[8] Återigen måste vi komma ihåg att detta är en trolig tolkning av föreliggande vykortsdiskurs. I princip kunde det naturligtvis handla om att avsändaren och mottagaren var på ”socialisternas” sida och firade framgångar genom bilden. Dock bör konstateras att både Helsingfors och Kristinestad vid den här tiden var rätt ”borgerliga”. Hursomhelst var det inte helt riskfritt att sända och ta emot vykortet.

Vykortsavsändaren tar medvetet eller undermedvetet på sig rollen som någon som vill fånga det dynamiskt vardagliga och relatera detta till det som sker i ett samhälle, till den som tar ansvar för vad som sker, var det sker och under vilka villkor det sker.

Vikten av narrativ analys och diskursanalys för att komma åt vad som sägs mellan raderna, för att komma åt den medvetna eller undermedvetna ansvarsfördelningen i det som omnämns på ett vykort kan inte underskattas. Hur kan det som sägs/skrivs relateras till platsen och tiden och till samhället och kulturen, och vad är det som skribenten vill ge en framhävd position?

En ytterligare aspekt är ansvar i relation till vykortens ställe, vilket kan analyseras i relation till avsändarens konsumtion: varför inhandlades specifikt detta vykort? Redan innan det oskrivna kortet gjordes till avsänt vykort, togs en rad beslut som inte bara tilltalade skribenten som avsändare, utan också hens förförståelse av mottagaren och dennes förhållande till vykortets ställe.

Genom diskurspragmatisk analys av det som står ”mellan raderna” på ett vykort är det möjligt att komma åt skribentens förståelse av ansvar. Analysen kan visa att hen kulturellt strävar efter att bli en del av en samhörighet och ett ställe, att hen interpersonligt visar var hen står i relation till andra, att hen personligt tar moraliskt ansvar för det som sker, vilka konsumtionsval hen gör och att hen samtycker till (eller tar avstånd från) omgivningens beteende. Och allt detta uttrycks ofta dynamiskt mellan raderna.

7 TILL SLUT

Jag har velat lyfta fram det mediala, öppna vykortets dynamiska aspekter som viktiga i våra försök att förstå den vardagliga människan och hennes möjlighet att uttrycka emancipatorisk strävan, inte bara i krigstid eller orostider. I förlängningen har jag velat understryka vikten av att pragmatiskt och diskursanalytiskt undersöka det som sker mellan raderna av det som skrivs – på vykort, i dagböcker och brev och mer generellt. Jag har därigenom velat föreslå en utvidgad förståelse av begreppet ’dagbok’, en förståelse som innefattar dynamiska aspekter som ansvar och olika (till exempel dialektala) sätt att uttrycka ens uppfatt-

ning om det ställe man hänvisar till och lever i och i vilken man vill inkludera sin läsare.

Det dynamiska vykortet och dess funktion kan med fog ses som en form av dagboksskrivande – avsändaren skriver visserligen inte för ett framtida själv, men vill delge en utsedd mottagare ett budskap som består dels av explicit text, dels av implicit information. Detta öppnar för en vidare förståelse av själva begreppet 'dagbok' och ger en mellan raderna-förståelse av de vardagliga situationer folk befunnit sig i.

Det finns med andra ord ingen orsak att definiera begreppet 'dagbok' endast i enlighet med hur begreppet tidigare använts och definierats.

Jag vill tacka *Folkmålsstudiers* redaktörer för viktiga synpunkter på min text. Studien baserar sig delvis på mitt inlägg på symposiet *Folkligt skrivande 1750–1950* vid Åbo Akademi den 4–5 oktober 2023.

REFERENSER

Anderson, Benedict. 1983. *Imagined communities: Reflections on the origin and spread of nationalism*. London: Verso.

Bamberg, Michael & Georgakopoulou, Alexandra. 2008. Small stories as a new perspective in narrative and identity analysis. *Text & Talk* 28. S. 377–396. Doi: 10.1515/TEXT.2008.018.

Blommaert, Jan. 2007. Grassroots literacy. Writing, identity and voice in Central Africa. *Working Papers in Language Diversity* 2. Jyväskylä. Doi: 0.4324/9780203895481.

Cresswell, Tim. 2004. *Place – a short introduction*. Malden, MA: Blackwell.

De Fina, Anna. 2013. Positioning Level 3. Connecting local identity displays to macro social processes. *Narrative Inquiry* 23(1). S. 40–61. Doi: 10.1075/ni.23.1.03de.

Edlund, Ann-Catrine. 2007. *Ett rum för dagen: en studie av två kvinnors dagboksskrivande i norrländsk jordbruksmiljö*. Umeå: Litteraturvetenskap och nordiska språk vid Umeå universitet.

Edlund, Ann-Catrine. 2021. Vykort – ett förbisett kulturarv. I: Jarnkvist, Karin och Nordbäck, Carola (red.). *Kritiska studier av kulturarv och museala praktiker – en tvärvetenskaplig mötesplats*. Sundsvall: Mittuniversitetet. S. 51–65. https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1595506/FULLTEXT01.pdf.

Edlund, Ann-Catrine, Edlund, Lars-Erik & Lundström, Ulf (red.). 2022. *Kågeträskdagboken. En västerbottnisk dagbok 1891–1901 med kommentarer*. Vol. II. Uppsala: Kungliga Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur.

Greggas Bäckström, Anna. 2011. *"Ja bare skrivar som e låter". En studie av en grupp Närpesungdomars skriftpraktiker på dialekt med fokus på sms*. Umeå: Umeå universitet. http://umu.diva-portal.org/smash/get/diva2:458455/sFULLTEXT01.pdf.

Halmari, Helena & Östman, Jan-Ola. 2001. The soft-spoken, angelix pickax killer: The notion of discourse pattern in controversial news reporting. *Journal of Pragmatics* 33(6). S. 805–823. Doi: 10.1016/S0378-2166(01)80030-8.

Hankimo, Olavi. 2024. *Isänmaan yö – Vastarintaa ja uutiskuvia postikorteilla.* Tammerfors: Postimuseo.

Kuismin, Anna. 2022. Palava rakkaus ja öljy pumpulissa: Lemmenviestit, huumori ja kirjallistuminen suomenkielisessä kirjallisuudessa 1880-luvulta 1900-luvun alkuun. *Sananjalka* 64. S. 182–200. Doi: 10.30673/sja.119791.

Laakso, Ville & Östman, Jan-Ola (red.). 1999. *Postikortti diskurssina*. Tavastehus: Korttien Talo.

Laakso, Ville & Östman, Jan-Ola (red.). 2001. *Postikortti sosiaalisessa kontekstissa*. Tavastehus: Korttien Talo.

Laakso, Ville & Östman, Jan-Ola (red.). 2003. *Postcards and cultural rituals – Postikortti suhteessa kulttuurisiin tapoihin*. Tavastehus: Korttien Talo.

Labov, William. 1972. *Language in the Inner City: Studies in the Black English Vernacular*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

Nordlund, Taru. 2003. Samuelin päiväkirja. Kielellistä variaatiota itseoppineen eteläpohjalaisen sotamiehen päiväkirjassa 1800-luvun lopussa. *Kieli* 15. S. 45–72.

Nygren, Anders Johan. 1889–1892. *Byyrallor I–III*. Korsholm/Kvevlax: Vassor bys förlag.

Seppovaara, Anita & Laakso, Markku. 2018. *Postia Gesondalle – postikortit kertovat*. Tavastehus: Comfy Letters.

SLS arkiv. Svenska litteratursällskapets i Finland arkiv. https://www.sls.fi/

Syrjälä, Väinö. 2018. *Namn – språk – ställe: Språkbrukarna i Svenskfinlands offentliga rum*. Helsingfors: Helsingfors universitet. http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-4299-3.

Wiik, Barbro & Östman, Jan-Ola, 1983. Skriftspråk och identitet. I: Andersson, Erik, Saari, Mirja och Slotte, Peter (red.). *Struktur och variation.* S. 181–216. Åbo: Åbo Akademi.

Ädel, Annelie & Östman, Jan-Ola (red.). 2023. *Risk discourse and responsibility*. Amsterdam: John Benjamins. Doi: 10.1075/pbns.336.

Östman, Jan-Ola. 2000. Postkortsdiskurs: med den språkliga periferin som centrum. *Sphinx* 1999–2000. S. 7–26.

Östman, Jan-Ola. 2004. The postcard as media. *Text* 24(3). S. 423–442. Doi: 10.1515/text.2004.017.

Östman, Jan-Ola. 2017. Lingvistiska dialektlandskap, estetik och språklig självintervention. I: Östman, Jan-Ola, Sandström, Caroline, Gustavsson, Pamela & Södergård, Lisa (red.). *Ideologi, identitet, intervention. Nordisk dialektologi 10*. S. 429–440. Helsingfors: Helsingfors universitet.

Östman, Jan-Ola. 2022. Plats och ställe på vykort från Wasa 1900–1920: Om ansvar och framväxten av 'det moderna'. *Svenskan i Finland* 19. S. 375–387. https://www.doria.fi/bitstream/handle/10024/185549/Svenskan%20i%20Finland%2019.pdf.

Östman, Jan-Ola. 2024. Om plats och ställe som grammatiska verktyg. *Svenskans beskrivning* 38(1). S. 9–31. http://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1854406/FULLTEXT01.pdf.

Östman, Jan-Ola & Halmari, Helena. 2025. Death-row inmates' last statements: Establishing identity through expressions of responsibility. I: Matsumoto, Yoshiko & Östman, Jan-Ola (red.). *Identity perspectives from peripheries*. S. 218–234. Amsterdam: John Benjamins.

Östman, Jan-Ola & Mickwitz, Åsa. 2007. Om den allmänna skriftkulturens framväxt i Svenskfinland på 1800-talet. I: Wollin, Lars, Saarukka, Anna & Stroh-Wollin, Ulla (red.). *Det moderna genombrottet – också en språkfråga?* S. 285–294. Åbo: Åbo Akademi.

Östman, Jan-Ola & Solin, Anna (red.). 2016. *Discourse and responsibility in professional settings*. Sheffield: Equinox.